

УДК 141.7

ВЕРИФІКАЦІЯ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ Х. ОРТЕГОЮ-І-ГАССЕТОМ

Олег Туренко

*Донецький юридичний інститут
МВС України*

вул. Степана Тільги, 21, 50000, м. Кривий Ріг, Україна

Досліджується тлумачення Х. Ортегою-і-Гассетом ключових ознак і місця Середніх віків у всесвітній історії. Верифікація мадридця пронизана духом гуманізму і розкривається методом перспективізму. Дослідження філософа базується на світоглядному кредо Середньовіччя: кожна річ і подія в часі і просторі є завершеним феноменом, предметно-дієвим сенсом, що розкриває тимчасове, але водночас досконале уявлення людини про себе й Універсум. Ознаки Середніх віків: традиціоналізм, феодалний персоналізм, зародження індивідуалізму, ієрархічний корпоративізм – існували в єдиному комплексі вірувань, які надавали людині світовідчуття повноти часу. Ця епоха є юнацькою добою, коли відбулося становлення європейських націй і держав, часом формування витонченого комплексу світоглядних уявлень, які були спростовані Відродженням.

Ключові слова: Х. Ортега-і-Гассет, Середньовіччя, традиціоналістська душа, феодалний персоналізм, ієрархічний корпоративізм, перспективізм.

На переконання Е. Саїда, мета гуманізму – «піддати більшу кількість явищ критичному розгляду як продукту людської праці, людської енергії визволення та просвітлення і, що так само важливо, людського нерозуміння та неправильного тлумачення колективного минулого та сучасності» [1, с. 33]. Визначена американським вченим мета гуманізму прозвучала в період антропологічної кризи сучасності, яка відмовляється від продуктивної критики колективного минулого і затверджує вульгарно-споживацькі цінності. Це веде до формування застигло-функціонального образу людини, зверхньої позиції щодо складних колізій історичного поступу минулих поколінь, відмови від їхнього досвіду. Про загрози дегуманістичного світогляду попереджав Х. Ортега-і-Гассет, наголошуючи на необхідності обґрунтованої критики культурно-історичних процесів. У цьому контексті філософ зазначає, що історія «береться винести виправдання всім часам» [2, с. 58], розкрити таємницю «космічного акту альтруїзму», виявити самородність, перемінність і розвій людського життя [3, с. 364]. На його думку, саме критичний наратив може зробити людську екзистенцію просвітчастою. Історія – це радикальна реальність, що є основою кожного «Я» [4, с. 471], його руху до самовдосконалення й утвердження гуманістичного становлення до «іншого». Отже, гуманістична верифікація історії, висвітлення історичного досвіду під суб'єктивним кутом зору – роз'яснення уявлень минулих поколінь, їхніх помилок – надає сучасникам один із засобів подолання кризи.

У теорії Х. Ортеги-і-Гассета історія – надто складне явище, щоб судити в межах одноразової однотипності – історія постійно потребує, залежно від панівних уявлень і нових методів наукового дослідження, нової верифікації. Особливою темою для мадридця є періодизація історії, проблема тлумачення самобутніх рис, корінних відмінностей тієї чи іншої епохи, генези людства. У цьому ракурсі актуальною проблемою є місце Середніх віків в європейській історії, які трактувалися тогочасними істориками хибно, що призводило до спотворення загального сенсу історії і, як наслідок, до повторення кризових ситуацій. Така оцінка мотивувала мадридця до перспективістської реконструкції епохи, визначення ключових рис металюного світу Середньовіччя.

Метою статті є дослідження ортегового сенсу Середньовіччя, його місця у всесвітній історії та його ключових ознак. Науковий доробок мадридця досліджували численні вітчизняні й іноземні вчені: П. Гайдено, А. Гелескул, Ю. Давидова, К. Долгова, Н. Доній, О. Журавльова, А. Зикова, А. Портнов, А. Руткевич, В. Табачковський, Х. Маріас, Х. Арангурен, Х. Гаос, А. Добсон, С. Леві, Х. Санчес та інші.

Х. Ортега-і-Гассет згоден поділяти історію на епохи, але бачить їх відмінність у мірі відчуття повноти часу в сучасників. Тобто, на його думку, існують епохи кризи й епохи зрілості, коли люди усвідомлюють свій вік як завершений час, як досягнення певної мети, «коли здійснюється давнє бажання і сповнюється надія. Це є «повнота часів», повна зрілість історичного життя» [5, с. 29]. Часи повноти, як зазначає мадридець, «завжди вважають себе за вислід багатьох інших підготовчих віків, інших часів без повноти, нижчих від власного, над якими височіє ця година повного цвіту. Коли дивитися із цієї висоти, виникає враження, що ті підготовчі епохи жили лише тугою і нездійсненою ілюзією; що то були часи незадоволеної жадоби, палких предтеч, напруженого чекання, болючого контрасту між чітким прагненням і неспівзвучною дійсністю. Отак ХІХ ст. дивиться на Середньовіччя» [5, с. 29].

Мадридець не згоден із висновком модерної науки про те, що Середні віки є відсталішим і темним часом. Бо цей висновок ґрунтувався на переконанні Р. Бекона і Р. Декарта, що будь-яка минула епоха є негативною, а будь-яка майбутня – кращою і прогресивнішою [6, с. 400]. Він проголошує Середньовіччя «часом повноти» і зазначає, що сучасні йому дослідники й історіографи хибно визначають наступну епоху – Відродження – славною і високою. Навпаки, остання епоха характеризується вузькістю, провінційністю, надутістю і вульгарністю [5, с. 32]. Ті, кого Я. Бурхардт, Ф. Ніцше й інші визначали як «піднесену людину Відродження», були, на думку мадридця, новими варварами, дикунами, ярким прикладом чого був Чезаре Борджа [6, с. 302]. Варваризація Відродження сталася через розрив, скидання із себе складної культури Середньовіччя [6, с. 285]. Отже, Х. Ортега-і-Гассет характеризує Середні віки як епоху повнокровного життя, яке почало свою ходу із часів античної кризи, із ІІІ ст., і завершилося 1350 р. Наступна ера, до 1630 р. – епоха нової затьожної кризи і пошуку більш продуктивного світоглядного уявлення й способу життя. У цьому контексті європейська історія поділяється мислителем на цикли: повноти (рання і висока Античність, Середньовіччя, ранній модерн) і здичавіння людини (пізня Античність, Відродження і сучасний Х. Ортезі-і-Гассету час).

Історична криза визначається мадридцем як фундаментальна форма, яку може прийняти структура людського життя, точніше, та його частина, яка підлягає історичній зміні. Передусім, перетворення стосуються двох форм: коли щось змінюється в нашому світі і коли змінюється сам світ. Під час кризи відбувається кардинальна зміна образу світу, який значно відрізняється від уявлень попередніх поколінь. Кризова модифікація відбувається так глибоко, що людина залишається без переконань, без уявлень про світ. Вона опиняється в стані незнання світу і тому не знає, що робити. Отже, у стані кризи життєвий світ занепадає, а традиційні ідеї стають неприйнятними. Старі вірування викликають глибоку відразу, а нові уявлення не здатні одразу замінити попередні. А оскільки «колишня система переконань, колишній світ, були картою, що дозволяла з упевненістю орієнтуватися серед речей, то без неї людина знову збивається зі шляху, відчуває хисткість свого становища» [6, с. 295]. Через це кризові епохи «багаті на всякого роду фіглярство. Покоління за поколіннями віддаються клоунаді, приміряючи на себе різні художні стилі, доктрини, політичні рухи, залишаючись водночас чужими прояву справжньої сутності» [6, с. 295]. Це період непомірних тривоги, самовідчуження, коли людина перетворюється на звіроподібну істоту.

Мадридець бачить у Середньовіччі поступову ходу, де «людина була впевнена – їй є на що спертися в тих чи інших обставинах: вона має у своєму розпорядженні систему твердих, перевічених переконань, інакше кажучи – світ для неї прозорий <...>, для людини «золотого століття» світ влаштований так, що в ньому мінімум нерозв'язних проблем» [6, с. 306]. У світі Середніх віків будь-яка складна ситуація мала своє теоретичне визначення і вирішення. У свій «золотий вік» – XIII ст. – цей світ «не пропускав трагічних, нерозв'язних питань. У цьому Універсумі людина знала, на що їй спертися у відносинах з усім, що її оточує, і в ставленні до самої себе. То був досить простий набір чітких ідей – і водночас досить повний, щоб передбачити будь-які турботи сучасної людини» [6, с. 317].

Причиною цього феномена, на думку іспанського філософа, є світоглядна директива цього періоду: людина завжди повинна прагнути відповідати своєму уявленню про сутність, не зраджувати в діях своєму еству. Вислів “*operari sequitur esse* – дії є наслідком і похідним від сутності» [7, с. 281] можна вважати ключовим принципом буття і вербальним символом Середніх віків. Отже, Середньовічний Універсум, на відміну від модерного, складається з абсолютів. Кожна річ є те, що вона є, і не більше, але також і не менше, бо вона непорушна» [6, с. 397]. Будь-яка річ розглядалась як остання й остаточна реальність індивідуальної субстанції, яка є незалежною від оточення і споглядання іншого розуму [8, с. 201].

Для мадридця дослідження Середньовіччя (що спиралося на праці Й. Гейзінги, Ж. Гіттона, Е. Жильсона, М. Підаля, А. Пірена тощо) мало б за мету надати історичному процесу обґрунтованого уявлення про живу динаміку злетів і падінь, вказати, що, незважаючи на культурні, економічно-побутові й політичні відмінності, людська історія має закономірну циклічність фаз – періодів продуктивно ясних переконань і періодів хаосу уявлень, майже їх відсутності або мінливо хибних вірувань, що не збігаються з новими ситуаціями. Ще однією мотивацією для Х. Ортега-і-Гассета стало те, що Середні віки були часом найвищого підйому іспанської цивілізації. Навіть більше, спираючись на висновки дослідження Е. Мейера, мадридець, слідом за О. Шпенглером, спробував відступити від затвердженої в XVII ст. періодизації всесвітньої історії (Античність, Середньовіччя, Новий час) і запропонував затвердити новий принцип періодизації циклів розвитку націй: дитинства, молодості і зрілості [9, с. 384]. Реалізуючи свій задум, Х. Ортега-і-Гассет визначив ключові ознаки Середньовіччя: традиціоналістський стан душі, феодальний персоналізм, корпоративізм і, нарешті, панування християнства і теології. Останні ознаки, зважаючи на значну кількість матеріалу, автор вивів за межі цієї статті.

Традиціоналістська душа Середньовіччя виходить з епохи античного і германського дитинства європейських народів. Германський складник був культурою глибинної реальності, яка, однак, під впливом християнства і клейма варварської уходить у тінь світоглядних уявлень середньовічних інтелектуалів, антична ж, поверхова культура [7, с. 69] стала офіційним підґрунтям «нової карти світу». Середньовічна Європа, як зазначає Х. Ортега-і-Гассет, «розглядала себе як пряме продовження Риму» [6, с. 400], його політико-правових традицій і досвіду формування монолітного імперського простору – простору злагодженого уявлення про порядок.

Традиціоналістську душу філософ трактує як «механізм довіри, бо вся її діяльність спирається на безсумнівну мудрість минулого» [10, с. 391]. Свою діяльність середньовічні спільноти орієнтували на досвід «предків», пристосовувалися до колективної пам'яті минулого – сакрального минулого. Х. Ортега-і-Гассет порівнює людину Середньовіччя з дитиною, яка «не тягнє до власного індивідуального центру, а покладається на свою родину, <...> на досвід і звичаї батьків» [9, с. 374]. Така світоглядно-психологічна настанова пролізує всю юриспруденцію тих часів. Підвалиною норм звичаєвого права була не справед-

ливість, а «іраціональний, тобто матеріальний факт давнини» [9, с. 374]. Та ж настанова пронизує й політику. Традиціоналістська душа «шанобливо пристосовується до усталеного. Усталене має, саме через цю усталеність, одну безперечну перевагу: народившись, ми знаходимо все облаштованим, це облаштовано батьками. Коли постає якась нова потреба, нікому не спадає на думку реформувати усталену структуру, просто додають до неї новий факт, вміщуючи його в прадавній блок традиції» [9, с. 374].

Традиціоналістський вік – це ера соціального спрямування на сакральну давнину і панування колективного, де спочатку йде «ми», а вже потім «я». На думку мадридця, всі члени соціального тіла, з мінімальною різницею, є однаковими. Єдиною відмінністю є становище в ієрархії рангів, посад і класів. Індивідуалізм є другорядним феноменом цієї епохи, коли не з'являються великі постаті, позначені індивідуальністю [6, с. 375]. Це не означає, що індивід не мислив і не приймав самостійних рішень, хоча традиціоналістський світогляд розглядав право на самостійне мислення вкрай вузько, людина використовувала розум обмежено. Взагалі, у Середні віки людина могла прожити життя, не використовуючи свій розум [6, с. 316].

Проте індивідуальність поступово народжується в нових історичних обставинах як спротив традиції. Варто зазначити, що в теорії Х. Ортеги-і-Гассета термін «індивідуалізм» протистоїть поняттю «персоналізм». Останній є елементом феодального порядку, тобто «сукупністю правових норм, які від XI ст. вживаються для визначення взаємин між «сеньйорами» або «шляхтою»» [5, с. 188]. Феодальний персоналізм виходив із необхідності силового захисту своїх прав. Сеньйор обходився без держави і тому був змушений, у межах германської традиції, здобувати і захищати свої права самостійно. Так, персональне право феодала залежало тільки від його волі та сили і було привілеєм. Пояснюючи цей феномен, мадридець зазначає, що «у дійсності суспільне життя було приватним. Держава, будучи вторинною, виникла внаслідок переплетення особистих зв'язків. Така правова свідомість породжувала і затверджувала правову невпевненість <...> ніхто не міг їх дарувати і зміцнювати – і, щоб їх не позбутися, доводилося їх невтомно здобувати. Феодальне право коріниться у війні» [11, с. 107]. Проте феодальне право не було тільки силою. Передусім сеньйор був педантичним знавцем традиційного права, як славетний Сід. Сила ж у цю епоху виступала формою правосуддя [11, с. 107], корпоративною формою правосуб'єктності. Отже, феодальний персоналізм розкривається у формулі, відповідно до якої право є шляхетною здатністю захищати привілей, з якої, у свою чергу, сформувалася феодальна система взаємозв'язків, що спиралася на вірність та честь [11, с. 114].

На відміну від феодального персоналізму, середньовічний індивідуалізм є психологічною силою, рухом проти традиції, що зароджується в її лоні. Поступово «у душі кожної людини діють дві антагоністичні сили: традиція і розум. Помалу він відвойовував у неї терени, а отже, духовне життя перетворилося на внутрішню боротьбу, і з унітарного поділилося на дві ворожі тенденції» [6, с. 376]. Отже, Середні віки є періодом зростання традиціоналістської душі до індивідуалістичного розуміння світу, заперечення укладеної карти світу і реконструювання світу на нових засадах, що здійснюється самотужки, індивідуальним розумом [6, с. 376].

Під впливом зростання індивідуалізму, раціоналізації суспільного життя традиціоналістська душа поступово спадає. Їй на зміну прийшов інший механізм мислення й управління – націоналістський. Нації, на думку Х. Ортеги-і-Гассета, зорганізуються в епоху традиціоналістської душі [9, с. 374], коли роз'єднані і замкнені в собі спільноти заклали основи новим людським укладам, модерним об'єднанням [6, с. 260].

Першою європейською нацією була Іспанія. Вона дала європейським народам політичний досвід політики, ідею державності [6, с. 379] як інструмент перетворення світу на свій смак. Втім ера могутності іспанської нації (1480–1600 рр.) змінилася занепадом – нація не прийняла модерних принципів, не адаптувалася до викликів революційності душі [9, с. 383]. Так, на думку Х. Ортеги-і-Гассета, до XV ст. в Середньовіччі ніхто з європейських народів не панував у світській сфері. Вони жили у відносному хаосі й варварстві, у стані дефіциту політичних поглядів [5, с. 95].

Однією з ознак Середніх віків є корпоративізм, який на початку XIV ст. досяг свого історичного вінця. Х. Ортега-і-Гассет згадує книгу Діонісія Картезіанця “*De doctrina et regulis vitae christianorum*” («Про християнське вчення і життєві правила християн»), в якій зазначається, що соціальні групи, професії й типи діяльності є «абсолютними, раз і назавжди встановленими» [6, с. 398]. Саме в цей час придушена своїми соціальними функціями людина зникає, зливаючись із корпорацією, цехом або станом. Життя набуває суворо встановленої і закріпленої форми, складного ритуального характеру в усіх сферах [6, с. 304]. Корпоративізм є певним соціальним компромісом між традиціоналізмом і проявами нового. Боротьба і здобуття міськими громадами права на самоуправління – Фуерос (зводи традиційного і королівського права в піренейських країнах) – є для мадридця певною легальною порожниною, яка «створена в системі традиційної влади для нової енергії. Вона ж, не трансформуючи тієї системи, асимілюється, вміщується в її структурі. З іншого боку, поступається і система, даючи дорогу новоявленій реальності» [9, с. 379]. Загалом, рух за самоуправління мав за мету обмеження зловживання феодалів і можновладців, завоювання окремих привілеїв за умови збереження усталеного соціально-політичного ладу. Отже, комунальний рух пристосовувався до наявного традиціоналізму і в середньовічному уявленні означав добро і незмінну дійсність. Проте, здобувши самоуправління, міські громади залишалися більше пронизаними егоїстичним духом корпоративізму, ніж феодалі. А владні засади міст-комун визначалися політичною нетерпимістю, відмовою від всього нового.

На початку XV ст. середньовічна картина світу стає фатально складною і незворушною. Вона, «забувши про своє призначення – бути чітким і суворим набором життєвих рішень, – перетворилася на величезний курний фоліант» [6, с. 400]. Соціальні інститути (церква, корпорації, держава) і життя застигло у священних формах, ритуалізувалося. Не в змозі засвоїти переважання і заплутаність середньовічної культури, усвідомлюючи їхню непродуктивність, нові покоління спрощують культурне життя і починають мріяти про цінності давно минулих часів, починають рух до реновації – повернення до буття в його первинно чистому началі [6, с. 402]. З таких світоглядних позицій розпочалася нова європейська криза, яка тривала до XVII ст.

Підбиваючи підсумок, варто наголосити на тому, що верифікація історії Х. Ортего-і-Гассетом пронизана духом гуманізму і розкривається методом перспективізму: події минулого, його ментальні уявлення виявляються з погляду людини тієї епохи. Дослідження філософа базується на світоглядному кредо Середньовіччя – кожна річ і подія в часі й просторі є завершеним феноменом, предметно-дієвим сенсом, що розкриває тимчасове, але водночас досконале уявлення людини про себе й Універсум. Ознаки Середніх віків, зокрема й єдиний комплекс вірувань, забезпечували світоглядну єдність спільнот і давали людині світовідчуття повноти часу, виправданості свого існування в Універсумі. Традиціоналізм був у своїх коренях прихованим германізмом, який забезпечував сталість епохи і панування ціннісно-сміслових орієнтацій військової шляхти, її принципів феодалного персоналізму. Останній був основою середньовічної правосуб'єктності і запорукою доброчесності. Підтримував традиціоналізм і феодалний персоналізм принцип станово закри-

того корпоративізму, який під тиском комунального руху ставав амбівалентним явищем: з одного боку, архаїзував епоху, а з іншого – створював умови для формування індивідуалізації. Ця епоха є юнацькою добою, де відбулося становлення європейських націй і держав, часом формування витонченого комплексу культурних уявлень, від яких наступна доба – Відродження – відмовилася, спростивши їх. Реновація культурно-історичного світу, радикальна відмова від досвіду здобуття повноти часу є ознакою європейської цивілізації, ґрунтом кризових способів мислення.

Список використаної літератури

1. Саїд Е. Гуманізм і демократична критика; пер. з англ. Артема Чапая. – К.: Медуза, 2014. – 144 с.
2. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – С. 51–191.
3. Ортега-и-Гассет Х. Тема нашої доби. Вибранні твори; перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – С. 315–369.
4. Ортега-и-Гассет Х. История как система / Избранные труды; пер. с исп., сост., пред. и общ. ред. А. Руткевича. – М.: Весь Мир, 1997. – С. 437–479.
5. Ортега-и-Гассет Х. Бунт мас. Вибранні твори; перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – С. 15–139.
6. Ортега-и-Гассет Х. Вокруг Галилея. Избранные труды; пер. с исп.; сост., пред. и общ. ред. А. Руткевича. – М.: Весь Мир, 1997. – С. 233–403.
7. Ортега-и-Гассет Х. Роздуми про Дона Кіхота. – К.: Дух і літера, 2012. – 216 с.
8. Ортега-и-Хасет Х. О точке зрения в искусстве. Эстетика. Философия культуры; вступ. ст. Г. Фридендера; сост. В. Багно. – М.: Искусство, 1991. – С. 186–202.
9. Ортега-и-Гассет Х. Занепад революції. Вибранні твори; перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – С. 370–390.
10. Ортега-и-Гассет Х. Епілог про розчаровану душу. Вибранні твори; перекл. з ісп. В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. – К.: Основи, 1994. – С. 391–393.
11. Ортега-и-Гассет Х. Наброски праздного лета. Камень и небо; пер. с исп. – М.: Грант, 2000. – С. 101–122.

VERIFICATION OF THE MIDDLE AGES H. ORTEGA Y GASSET

Oleh Turenko

*Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine
Stepana Tilhy str., 21, 50000, Kryvyi Rih, Ukraine*

Examines Ortiqie interpretation of the key signs and places in world history the Middle Ages. Verification of Madrid imbued with the spirit of humanism and reveals a method perspectivism events of the past, his mental perceptions are in terms of a vision of a man of that era. Studies of the philosopher is based on the philosophical credo of the Middle Ages – every thing and event in time and space is the fullness of the phenomenon, subject-effective meaning that roscia temporary, but at the same time, a perfect representation of the person about himself and the Universe. Signs of the Middle Ages: traditionalism, feudal personalism, the emergence of individualism, hierarchical corporatism existed in a single complex of beliefs that gave a man the attitude of the fullness of time, the justification of its existence in the Universe. This era is youth day where was the formation of European Nations and States, the formation of fine complex ideas, from which the following era – the Revival refused to -assist them. Renovation of the cultural-historical world, the rejection of the experience of becoming the fullness of time is a sign of European civilization, the key to the crisis way of thinking.

Key words: H. Ortega y Gasset, Medieval, tradizionale soul, feudal personalism, hierarchical corporatism, perspectivism.